

<http://dx.doi.org/10.16926/p.2018.27.64>

Izabela WRONA-MERYK

<https://orcid.org/0000-0003-3127-3864>

dr, Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im J. Długosza w Częstochowie

e-mail: i.wrona@ujd.edu.pl

Organizacja administracji i sieci szkolnictwa zawodowego w Częstochowie w pierwszych miesiącach po II wojnie światowej

Słowa kluczowe: szkoły zawodowe, Częstochowa, okres powojenny, administracja szkolna.

Stworzenie odpowiednich warunków dla normalnego życia po II wojnie światowej, tak w Częstochowie, jak i w całym kraju, do tego odtworzenie struktur szkolnictwa – nie było zadaniem łatwym. Na przeszkodzie stały przede wszystkim warunki materialne oraz problemy, będące konsekwencją zerwania ciągłości organizacji społecznej i państwowej oraz zmian polityczno-ustrojowych. W sferze materialnej bariery tworzyły: dewastacja mienia szkolnego, powojenna bieda spowodowana wcześniejszą polityką niemieckiego okupanta, nakierowana na potrzeby wojska i cele wojenne oraz realizację nazistowskich planów, brak właściwej koordynacji działań – charakterystycznej dla okresu przejściowego, a także ogólna sytuacja gospodarczo-przemysłowa. Z kolei zerwanie ciągłości struktur państwowych i przemiany polityczno-ustrojowe wiązały się z koniecznością organizacji niemal od podstaw zrębów państwowości – również w wymiarze lokalnym. Zjawiska te toczyły się równolegle, zatem wraz z postępowaniem w tworzeniu systemu państwowego i ekonomicznego zauważalny był postęp w zakresie odtwarzania sieci placówek oświatowych. Należy podkreślić, że sprawna reaktywacja działalności szkół i szybkie odtworzenie struktur oświatowych wynikały zarówno z dorobku przedwojennego szkolnictwa, jak i postawy nauczycieli w okresie okupacji (istnienia konspiracyjnego ruchu oświatowego), co pozwoliło niemal natychmiast po zakończeniu działań wojennych przystąpić do pracy – tak organizacyjnej, jak i edukacyjnej. Zmianom sprzyjały przedwojenne wzorce edukacji

i związane z nimi doświadczenie oraz fakt, iż znaczna część nauczycieli była przygotowana merytorycznie do natychmiastowego podjęcia obowiązków. Jak zauważył Stanisław Gawlik: „Nauczyciele, skupieni w wielkim ruchu konspiracyjnej oświaty, mimo wszechobecnej grozy i okrutnych prześladowań, utrzymujący ciągłość szkolnictwa i zachowujący życie duchowe narodu, sprawili, że po zakończeniu wojny łatwiej było tworzyć w społeczeństwie – w ścisłym zespoleniu z głównymi kierunkami przemian społeczno-gospodarczych kraju – podstawy rozwoju nowej edukacji, niestety, wypłukanej z narodowej tradycji”¹. Co prawda, wskutek wojny, okupacyjnych represji oraz przerwy w kształceniu i przygotowaniu kadry pedagogicznej, liczebność nauczycieli uległa zmniejszeniu, niemniej trzon nauczycielstwa pozostał – ludzie ci już od pierwszych dni po zakończeniu działań wojennych włączyli się w nurt społecznej aktywności.

Nie bez znaczenia był powszechny entuzjazm towarzyszący pokojowej odbudowie kraju, a także potrzeby edukacyjne czy odczuwalny brak wykwalifikowanych robotników i specjalistów. Wszystko to stymulowało wysiłki zmierzające do odtworzenia systemu oświatowego i jak najszybszego otwarcia szkół. Szkolnictwo było priorytetem w poczynaniach władzy państwowej i lokalnej częstochowskiej administracji.

Trudne warunki w pierwszych miesiącach po wyzwoleniu w całym województwie kieleckim (do którego przynależała Częstochowa)² nie zrażały obywateli do podejmowania nauki w szkołach. Ważnym elementem programu odbudowy i modernizacji kraju, także zmiany struktury społecznej według nowych założeń ideologicznych było uruchomienie i upowszechnienie szkolnictwa. Patrząc z tej perspektywy, należy podkreślić, że szkolnictwo zawodowe miało pełnić kilka istotnych funkcji. Po pierwsze – uzupełniać system oświaty poprzez kontynuację programów podnoszących ogólną wiedzę, przyswojoną na etapie szkoły podstawowej. W efekcie, jako kolejny szczebel edukacji – miało przyczyniać się do podniesienia poziomu cywilizacyjno-kulturowego. Po drugie – w aspekcie wychowawczym – kształtować właściwe postawy, naznaczone odpowiedzialnością za pomyślność kraju i akceptację wprowadzanych systemowych przekształceń oraz nowej władzy. Po trzecie – przyczyniać się do utrwalenia i pogłębienia przemian w strukturze ludnościowej poprzez rozwój klasy robotniczej. Po czwarte – tworzyć intelektualną i społeczną bazę dla rozwoju przemysłu poprzez przygotowanie specjalistów, ogólnie zaś – wysoko wykwalifikowanych kadr, dzięki którym możliwe będzie nadrobienie opóźnień cywilizacyjnych i szybka industrializacja kraju³.

¹ S. Gawlik, *Szkoła polska w dobie zniewolenia komunistycznego (1945–1989). Refleksje z oddali czasu*, Opole 2009, s. 27; A. Tatoń, *Rozwój i struktura szkolnictwa zawodowego w Polsce Ludowej w latach 1945–1961*, „Chowanna” 1961, nr 4, s. 419.

² Archiwum Państwowe w Kielcach (dalej: APK), zespół: Kuratorium Okręgu Szkolnego w Kielcach (dalej: KOSK), sygn. 21, Pisma w sprawie odbudowy szkół zniszczonych w czasie działań wojennych 1945–1946, k. 31; *Z pomocą dla najbardziej potrzebujących*, „Gazeta Kielecka” 1945, nr 15, s. 4.

³ Zob. T. Nowacki, *Szkolnictwo zawodowe w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1968, R. XI, nr 4 (42), s. 475.

Działania władz zmierzających do uruchomienia szkolnictwa podstawowego i średniego – ogólnokształcącego oraz zawodowego, najszybsze i najlepsze rezultaty przyniosły w zakresie odtworzenia struktur szkolnictwa powszechnego i ogólnego. W tym względzie istotną rolę odgrywały doświadczenia edukacji konspiracyjnej, dzięki czemu została zachowana ciągłość procesu kształcenia. Znaczącą rolę odgrywały poczynania władz, które w procesie tworzenia struktur administracyjnych akcentowały kwestię odbudowy szkolnictwa, widząc w nim ważny element polityczno-propagandowy, ale też jeden z filarów tworzenia struktur państwowych oraz nowej rzeczywistości społecznej.

Poważniejsze przeszkody pojawiły się w kwestii odbudowy i rozwoju szkolnictwa zawodowego. W jego przypadku trudno było mówić o zachowaniu ciągłości procesów edukacyjnych – lata okupacji niemieckiej tworzyły lukę trudną do nadrobienia. Dodatkową przeszkodą był stan bazy materialnej. Szkoły funkcjonujące przed wojną utraciły swe wyposażenie, warsztaty były zdewastowane, a pomoce naukowe, sprzęt czy narzędzia uległy rozproszeniu bądź zniszczeniu. W złym stanie były też zakłady przemysłowe, co wpływało nie tylko na możliwości wznowienia produkcji, ale także przyuczenia zawodowego. Dotkliwie były też trudności natury ogólnej, takie jak brak opału, niedostatek zaopatrzenia w podstawowe artykuły żywnościowe, buty czy odzież. Sytuacji nie ułatwiały problemy komunikacyjne, brak programów nauczania, podręczników, zeszytów i przyborów szkolnych. Część budynków była zajęta przez oddziały wojskowe, w innych utworzono placówki szpitalne bądź przekazano je różnym instytucjom⁴.

Trudnościom, które wynikały z ogólnych warunków życia i ograniczeń bazy materialnej szkolnictwa, towarzyszyły problemy kadrowe – wskutek zmniejszenia się liczby nauczycieli oraz braku specjalistów zdolnych do podjęcia nauczania w szkołach zawodowych. Z. Grzędzielski i J. Pietrzykowski oszacowali, że 1 maja 1945 r. we wszystkich szkołach regionu częstochowskiego pracowało 866 nauczycieli, co stanowiło 91,1% osób dysponujących przygotowaniem pedagogicznym⁵. Nie wszyscy zatem nauczyciele, z różnych względów – np. zdrowotnych – byli gotowi do podjęcia pracy w szkolnictwie. Możliwości edukacyjne dodatkowo obniżała strata spowodowana zbrodniczą polityką niemieckich nazistów – 123 nauczycieli narodowości żydowskiej i 101 nauczycieli narodowości polskiej zostało zamordowanych w więzieniach, obozach pracy bądź wskutek okupacyjnego terroru⁶. Opierając się na tych informacjach, można szacować – w porównaniu do stanu zatrudnienia w 1939 r., że ubytek kadry nauczycielskiej wynosił blisko 26%⁷. Dane te ukazują skalę problemów wynikających z braku pedagogów przygotowanych we właściwy sposób do pracy zawodowej.

⁴ B. Snoch, *Z dziejów szkolnictwa Częstochowie i w regionie częstochowskim w latach 1918–1990*, Częstochowa 1998, s. 165.

⁵ Z. Grzędzielski, J. Pietrzykowski, *Polentumsträger. Dzieje nauczycieli na ziemi częstochowskiej 1939–1945*, Katowice 1988, s. 190–191.

⁶ Tamże.

⁷ Obliczenia własne na podstawie: Z. Grzędzielski, J. Pietrzykowski, dz. cyt., s. 190–191, 220–221.

Spośród ogólnej liczby zatrudnionych nauczycieli w regionie 562 pracowało w szkołach podstawowych, 134 w szkolnictwie średnim ogólnokształcącym, 13 w ośrodkach kształcenia nauczycieli i 157 w różnych oddziałach szkół zawodowych⁸. Oznacza to, że w szkolnictwie zawodowym pracowało około 18% pedagogów. Należy dodatkowo podkreślić, że wykonywali oni swe obowiązki w niezwykle trudnych warunkach. Część łączyła pracę w szkolnictwie ogólnym z zajęciami w szkołach zawodowych, choć nie posiadała profesjonalnego przygotowania. Ponadto poziom zarobków wzbudzał niezadowolenie i frustrację wśród nauczycieli, a poziom dyscypliny wśród młodzieży podejmującej naukę niezwykle rzadko był bardzo niski. W efekcie rodziły się konflikty, zadania wychowawcze sprawały trudności, pogorszeniu uległy warunki pracy⁹.

Pomimo początkowych niedogodności szkolnictwo zawodowe szybko okrzepło, ustabilizowało swe struktury oraz osiągnęło stosunkowo wysoką efektywność nauczania, stając się ważną częścią systemu oświatowego i przyczyniając się do odbudowy oraz rozwoju gospodarczego Polski¹⁰.

W pierwszym okresie odtwarzania systemu szkolnictwa zawodowego, usiłując wznowić działalność dawniejszych placówek bądź tworząc nowe, sięgnięto po uregulowania prawne i doświadczenia przedwojenne. W Częstochowie, w porozumieniu z Ministerstwem Oświaty i Kuratorium Okręgu Szkolnego w Kielcach, otwierano szkoły państwowe bądź utrzymywane przy współpracy państwa z samorządem. Udzielano też zgody na otwarcie szkół prywatnych, prowadzonych przez stowarzyszenia społeczne. Postępując w ten sposób, już w pierwszej dekadzie lutego uruchomiono – oprócz wielu szkół powszechnych – szereg szkół średnich ogólnokształcących, kurs gimnazjalny, państwowe seminarium dla wychowawczyń przedszkoli¹¹ oraz kilka szkół zawodowych¹². W lutym 1945 r. reaktywowano m.in. Gimnazjum i Liceum Handlowe Stowarzyszenia Kupców Polskich, Gimnazjum Mechaniczne Okręgowego Towarzystwa Rzemieślniczego¹³ oraz dwie Publiczne Średnie Szkoły Zawodowe. Nieco później, w marcu otwarto Prywatne Żeńskie Gimnazjum i Liceum Handlowe SS. Zmartwychwstania Pańskiego. W pierwszych miesiącach 1945 r. wznowiono pracę Państwowej Szkoły Zawodowej Żeńskiej, wkrótce też Okręgowe Towarzystwo Rzemieślnicze uruchomiło Liceum Mechaniczne¹⁴. Wszystkie te placówki działały wedle reguł

⁸ Tamże, s. 191.

⁹ Szerzej zob. B. Snoch, *Szkolnictwo w województwie śląsko-dąbrowskim 1945–1950*, Częstochowa 1988, s. 126–129.

¹⁰ Tamże, s. 128.

¹¹ *Zapisy do szkół*, „Głos Narodu” 1945, nr 1, s. 3.

¹² D. Jarosz, *Częstochowa w latach 1945–1947*, [w:] *Częstochowa. Dzieje miasta i klasztoru jasnogórskiego*, t. 4, *Dzieje miasta i klasztoru po 1945 roku*, red. K. Kersten, Częstochowa 2007, s. 28.

¹³ *Wpisy do Szkoły Mechanicznej*, „Głos Narodu” 1945, nr 1, s. 3.

¹⁴ *Parę uwag z działalności Okr. Tow. Rzemieślniczego w Częstochowie*, „Głos Narodu” 1945, nr 78, s. 2.

przedwojennego systemu, a nadzór nad nimi pełniło Ministerstwo Oświaty. W kolejnych miesiącach zaczęły powstawać szkoły przyzakładowe. Tworzone były przez największe zakłady pracy i podlegały administracji resortowej – głównie Ministerstwu Przemysłu. Pojawiły się także szkoły artystyczne i pedagogiczne, z kolei na bazie otwieranych placówek organizowano liczne kursy i szkolenia, odtwarzano warsztaty szkolne, nawiązywano współpracę z zakładami pracy i warsztatami rzemieślniczymi.

Działania społeczne związane z reaktywacją przedwojennych prywatnych placówek początkowo spotykały się z aprobatą władz, wpisywały się bowiem w powszechne oczekiwania oraz plany odbudowy podstaw funkcjonowania społeczeństwa już od pierwszych dni po zakończeniu niemieckiej okupacji. Odtworzenie i aktywizacja struktur oświatowych były ważną częścią owych zamierzeń, nadto – pilną koniecznością w związku z uruchamianiem przedsiębiorstw, odbudową kraju, odczuwalnym brakiem specjalistów i wykwalifikowanych robotników oraz presją zaspokojenia społecznych potrzeb. Ograniczenia działalności szkół prywatnych pojawiły się dopiero pod koniec lat 40. i w początku kolejnej dekady, gdy władza komunistów była już ugruntowana i zaczęto realizować plany gospodarczego rozwoju oraz systemowej przebudowy struktur społecznych. W tych okolicznościach i w związku z projektem reformy ustroju szkolnego, w tym systemu szkolnictwa zawodowego, większość szkół prywatnych została upaństwowiona, inne zaś likwidowano bądź stopniowo wygaszano poprzez wstrzymanie naboru nowych roczników.

Wyrazem wykorzystania przedwojennego modelu organizacji administracji państwowej i szkolnej było m.in. usytuowanie Częstochowy w granicach województwa kieleckiego. Analogicznie częstochowskie placówki oświatowe podlegały Kuratorium Okręgu Szkolnego w Kielcach. Struktury administracji szkolnej tworzone niejako równolegle do struktur administracji państwowej¹⁵.

Z początkiem września 1944 r., kiedy Częstochowa znajdowała się jeszcze pod okupacją, urzędująca na przyczółku sandomierskim Kielecka Wojewódzka Rada Narodowa¹⁶ podjęła decyzję o powołaniu działów resortowych. Do dziesięciu zorganizowanych należał referat oświatowo-kulturalny. Jego pierwszym naczelnikiem został Stefan Wojciechowski. Instytucja zorganizowała na wyzwolonych terenach inspektoraty szkolne¹⁷. Dalsza praca nad odbudową szkolnictwa była prowadzona już intensywnie przez Kuratorium Okręgu Szkolnego, utworzonego w miejsce byłego Wydziału Oświaty Prezydium WRN. Pierwszym

¹⁵ J. Zbudniewek, *Jasna Góra w latach 1945–1956*, [w:] *Częstochowa. Dzieje miasta i klasztoru jasnogórskiego*, t. 4, *Dzieje miasta i klasztoru po 1945 roku*, red. K. Kersten, Częstochowa 2007, s. 154; *Od jutra Częstochowa należy do woj. katowickiego*, „Życie Częstochowy” 1950, nr 198, s. 4.

¹⁶ *Powstanie Wojewódzkiej Rady Narodowej*, „Głos Narodu” 1945, nr 264, s. 3.

¹⁷ S. Ośko, *Z dziejów szkolnictwa na kielecczyźnie w latach 1944–1946*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1969, R. XII, nr 3 (45), s. 329.

kuratorem szkolnym został Stanisław Styczeń (działacz ZNP w powiecie stopnickim, członek PPR), zastępcą Stefan Wojciechowski (były naczelnik Wydziału Oświaty i Kultury Prezydium WRN, członek SL)¹⁸. Wzmógł wysiłek przyniósł pozytywne efekty. Jak informowała „Gazeta Kielecka”, 15 lutego 1945 r. zorganizowano wszystkie inspektoraty szkolne w powiatach, uruchomiono również znaczną część szkół średnich, ogólnokształcących i zawodowych (do 85%)¹⁹, również w Częstochowie. Miesiąc później Kuratorium Okręgu Szkolnego Kieleckiego prowadziło już 122 szkoły zawodowe (14 szkół państwowych), liczące około 18 000 uczniów. Należały do nich szkoły: techniczne, rzemieślnicze, handlowe, spółdzielcze, doksztalczące zawodowe, publiczne, prywatne oraz kursy zawodowe²⁰. Największe skupiska szkół mieściły się: w Sosnowcu, Dąbrowie Górniczej, Kielcach, Radomiu i Częstochowie. Miały one zapewnić przyływ nowej i wykwalifikowanej kadry²¹.

W Częstochowie Wydział Oświaty powstał w ramach struktur Miejskiej Rady Narodowej i mieścił się przy Al. NMP 35, wkrótce jednak przeniesiony został do budynku przy ul. Dąbrowskiego 7. Pracą urzędu kierował Bolesław Stala²². W strukturze Wydziału wyodrębniono Oddział Oświaty, składający się z poszczególnych referatów: przedszkolnego, wychowania szkolnego, wychowania pozaszkolnego, gospodarczego i budynków szkolnych, wykonywania obowiązków szkolnego. Oddział Kultury i Sztuki patronował szkolnictwu artystycznemu. Referat Muzyczny sprawował kontrolę nad funkcjonowaniem Instytutu Muzycznego i Szkoły Muzycznej, natomiast Referat Szkół Pięknych – nad Wolną Szkołą Sztuk Pięknych.

Jako miejscowy oddział administracji szkolnej działał Inspektorat Szkolny na miasto i powiat częstochowski. Na pierwszego inspektora wyznaczono Antoniego Godkiewicza, od września 1945 r. funkcję tę pełnił Stanisław Cieśla²³.

Sprawami szkolenia zawodowego – oprócz administracji szkolnej tworzonej przez Ministerstwo Oświaty – zajmowały się także inne ministerstwa, które organizowały szkoły zawodowe przy większych zakładach pracy. Stosunkowo liczną grupę tego typu placówek utworzyło Ministerstwo Przemysłu i Handlu. Szkoły, choć nosiły inne nazwy, posługiwały się planami godzin i programami szkół resortu oświaty²⁴.

Szkoleniem zawodowym zajmował się również samorząd rzemieślniczy, nawiązujący strukturą organizacyjną do dawnych tradycji cechowych. Już w pierwszych miesiącach po wyzwoleniu powstała Delegatura Izby Rzemieślniczej

¹⁸ Tamże, s. 330.

¹⁹ B. Bełczewski, *Pierwsze dni*, Warszawa 1964, s. 115–123; *Szkolnictwo w wojew. kieleckim*, „Gazeta Kielecka”, z dn. 15.02.1945 r.

²⁰ S. Ośko, dz. cyt., s. 331.

²¹ Tamże.

²² B. Snoch, *Z dziejów szkolnictwa...*, s. 166.

²³ Tamże, s. 166, 168.

²⁴ Tamże, s. 195–196.

w Kielcach, będącej jednostką nadrzędną wobec częstochowskiego rzemiosła. Delegaturę ulokowano w budynku przy ul. Kościuszki 6, gdzie zajmowano się przeprowadzaniem egzaminów kwalifikacyjnych, czeladniczych i mistrzowskich, które nadzorowało kuratorium poprzez miejscowy inspektorat. Do zadań delegatury należała także rejestracja umów o naukę w rzemiośle²⁵. W strukturach izby funkcjonował ponadto od 1946 r. Instytut Doskonalenia Rzemiosła (Oddział w Częstochowie – Instytutu Rzemieślniczego w Kielcach – umiejscowiony również przy ul. Kościuszki 6)²⁶, który prowadził odczyty i kursy doskonalenia zawodowego rzemieślników zrzeszonych w organizacji cechowej²⁷. Instytutem kierował Piotr Poliszewski (delegat Izby Rzemieślniczej w Kielcach). W 1949 r. placówkę przekształcono w Zakład Doskonalenia Rzemiosła Zawodowego²⁸. W ramach organizacji miejscowego oddziału Izby Rzemieślniczej wydzielono struktury cechowe: blacharzy, cieśli, cukierników, elektryków, fotografów, fryzjerów i perukarzy, introligatorów, krawców i zawodów pokrewnych, kowali, kołodziejów, murarzy, piekarzy, rzeźniczo-wędliniarski, rymarzy, stolarzy, ślusarzy, szewców i cholewkarzy, szklarzy, tapicerów, zdunów, zegarmistrzów oraz cech jubilerów, złotników, brązowników i grawerów²⁹. Organizacje te chętnie pomagały między innymi przy budowie szkół³⁰.

Inną instytucją wspomagającą szkolnictwo zawodowe była częstochowska Izba Przemysłowo-Handlowa (kontynuatorka przedwojennej Izby Sosnowieckiej), która zarządzeniem Ministrów Przemysłu oraz Apropowizacji i Handlu 5 maja 1945 r. została przeniesiona z Sosnowca do Częstochowy (Sosnowiec został włączony do województwa śląskiego) i umieszczona w lokalu przy Al. NMP 33³¹. Pierwszym jej dyrektorem był Juliusz Braun³². W Częstochowie rozpoczęła

²⁵ *Książka adresowa miasta Częstochowy, 1947*, oprac. L. Hohensee, T. Paul, Częstochowa [b.r.w.].

²⁶ S. Całus, *Jak Częstochowa rzemiosłem stała*, „Almanach Częstochowy” 2006, s. 203; 228 rzemieślników doszkolił w b.r. Naukowy Instytut Rzemieślniczy w naszym mieście, „Życie Częstochowy” 1947, nr 140, s. 3.

²⁷ APK, zespół: Izba Przemysłowo-Handlowa w Częstochowie 1945–1950 (dalej: IP-HCz), sygn. 214, Sprawozdania Izby Przemysłowo-Handlowej 1945, k. 3; *Książka adresowa miasta Częstochowy...*; *Kurs elektrotechniczny*, „Głos Narodu” 1945, nr 191, s. 3; *Komunikat Instytutu Rzemieślniczego przy Izbie Rzemieślniczej w Kielcach – Oddział w Częstochowie*, „Głos Narodu” 1947, nr 1, s. 2; *Kursy rzemieślnicze*, „Głos Narodu” 1947, nr 25, s. 5.

²⁸ S. Całus, dz. cyt., s. 203; *Zakład Doskonalenia Rzemiosła rozpoczyna szkolenia zawodowe*, „Życie Częstochowy” 1951, nr 222, s. 4; *Fachowe kursy szkoleniowe organizuje rzemiosło częstochowskie*, „Życie Częstochowy” 1951, nr 228, s. 4; *Sprawa dużej wagi. Rzemiosło częstochowskie walczy o kadry*, „Życie Częstochowy” 1954, nr 285, s. 4; *Nowe kursy rzemieślnicze organizuje ZDR*, „Życie Częstochowy” 1956, nr 190, s. 6; *Kursy kreśleń metalowych i budowlanych organizuje dla niepracujących ZDR*, „Życie Częstochowy” 1957, nr 14, s. 6.

²⁹ *Książka adresowa miasta Częstochowy...*

³⁰ S. Całus, dz. cyt., s. 206.

³¹ APK, IP-HCz, sygn. 214, k. 1–2.

³² *Pierwsza placówka o wojewódzkim zasięgu w Częstochowie*, „Głos Narodu” 1945, nr 125, s. 3.

działalność 1 lipca 1945 r. W ramach jej struktur powołano komisje opiniodawcze stałe (mandatowa, finansowo-podatkowa, polityki handlowej, kształcenia zawodowego i doksztalającego) i niestałe (komisja przedsiębiorczości, wydajności pracy, komisja ds. osiedleńczych)³³. Zapewniała praktyki wakacyjne studentom uczęszczającym do Wyższej Szkoły Administracyjno-Handlowej w Częstochowie oraz uczniom szkół średnich handlowych z obszaru jej działalności³⁴.

Naczelnym organem oświatowym powyższej Izby po II wojnie światowej pozostawała tak jak przed wojną Międzyizbowa Komisja Kształcenia Zawodowego z komórką wykonawczą w postaci Wydziału Szkolnictwa Zawodowego przy Izbie Urzędującej. Organami terenowymi były Komisje Kształcenia Zawodowego przy poszczególnych Izbach z ich komórkami wykonawczymi – wydziałami szkolnictwa zawodowego³⁵. Właściwa organizacja wydziałów szkolnictwa zawodowego Izb Przemysłowo-Handlowych obejmowała grupy: prac badawczych; programowych i szkolenia zawodowego; gospodarcze lub zaopatrzenia; administracyjno-finansowe. Prace badawcze koncentrowały się na analizie struktury zatrudnienia w sektorze prywatnym istniejących i potencjalnych rynków pracy, planowania na tej podstawie sieci szkół oraz kursów zawodowych. Na prace programowo-szkolne składały się: opracowania programów dla kursów zawodowych; wydawnictwo; inicjowanie, prowadzenie i kontrola szkół oraz kursów. W zakresie prac wydawniczych przygotowywano między innymi: instrukcje przeznaczone dla użytku wewnętrznego organów oświatowych; przedsiębiorców i pracowników przedsiębiorstw przemysłowych, handlowych i usługowych, a także trudniono się organizacją kursów przysposobienia przemysłowego. Prace gospodarcze wydziałów szkolnictwa zawodowego przy izbach obejmowały sprawy związane z pozyskaniem dla szkół i kursów prowadzonych przez Izby budynków albo lokali, sprzętu szkolnego, wyposażenia warsztatów, pracowni i bibliotek³⁶.

Jak wcześniej wspomniano, szybkie wznowienie działalności szkół było możliwe dzięki wykorzystaniu przedwojennych podstaw prawnych³⁷. Przedwojenny model szkolnictwa zawodowego opierał się na trzech poziomach edukacji zawodowej, które tworzyły 1-letnie szkoły przysposobienia zawodowego, 4-letnie gimnazja zawodowe oraz 3- lub 2-letnie licea zawodowe. Funkcjonowały także szkoły doksztalające zawodowe przeznaczone dla młodzieży pobierającej naukę zawodu w zakładach pracy (w szkołach tych na naukę teorii przeznaczano 8 godzin tygodniowo). Do tego modelu nawiązano na terenach wyzwolonych spod okupacji niemieckiej.

³³ APK, IP-HCz, sygn. 214, k. 2–3.

³⁴ Tamże, sygn. 221, Sprawozdania gospodarcze i Ekspozytury 1947–1949, k. 220.

³⁵ Tamże, IP-HCz, sygn. 676, dr Jan Chodorowski – „Wytyczne organizacji szkolnictwa zawodowego. Referat dyskusyjny 1947–1948, k. 1.

³⁶ Tamże, k. 2, 5–6.

³⁷ Dekret z dn. 23 listopada 1945 r. *o organizacji szkolnictwa w okresie przejściowym* (Dz.U. 1946, nr 2, poz. 9), art. 1.

Aby jak najszybciej wznowić nauczanie i szkolenie, zaspokajając równocześnie potrzeby gospodarki oraz aspiracje edukacyjne młodzieży, przyjęto regulacje, które pozwalały na ukończenie bądź uzupełnienie edukacji szkolnej w możliwie krótkim czasie poprzez realizację skróconego programu nauczania w reaktywowanych placówkach oświatowych. Tę formę edukacji zastosowano wobec młodzieży, która już przed wojną uczęszczała do szkół zawodowych i zdobyła odpowiednią praktykę podczas prac przymusowych w czasie okupacji, a równocześnie nie dysponowała właściwymi kwalifikacjami. Skrócony czas nauki trwał do końca lipca 1945 r. Od września 1945 r., a więc od początku kolejnego roku szkolnego, obowiązywał już normalny program nauki³⁸. Innym sposobem szybkiej weryfikacji wiedzy i umiejętności zawodowych były egzaminy eksternistyczne, dostępne dla młodzieży, która nie uczyła się w szkołach zawodowych przed wojną, oraz dla osób, które posiadały długą praktykę zawodową i chciały uzupełnić wykształcenie bez przerywania pracy w zakładzie. W tym przypadku samodzielną naukę wspomagały różnego rodzaju kursy przygotowujące do egzaminów³⁹.

Wcześniejsze przygotowanie rządowych struktur oświatowych oraz planów odbudowy szkolnictwa pozwoliło na podjęcie prac organizacyjnych w Częstochowie już od pierwszych dni po wyzwoleniu. Miejscowe władze w specjalnych odezwach publikowanych w lokalnej prasie oraz rozpowszechnianych w formie ulicznych ogłoszeń wzywały nauczycieli do stawienia się w urzędzie miasta, w celu rejestracji i zgłoszenia gotowości do podjęcia pracy⁴⁰. Wzywano też uczniów objętych obowiązkiem szkolnym do zapisywania się na odpowiednich listach. Apelowano o zwrot mienia szkolnego bądź udostępnienie materiałów czy przedmiotów, które mogą być przydatne przy wznowieniu zajęć w placówkach oświatowych. Zachęcano też do prac porządkowych w konkretnie wskazanych szkołach oraz ogłaszano nabór do organizowanych placówek⁴¹. Działania miejscowych władz były nadzorowane przez przedstawicieli Ministerstwa Oświaty i Kuratorium Okręgu Szkolnego w Kielcach oraz pracowników częstochowskiego Inspektoratu Szkolnego. Należy jednak zwrócić uwagę na wysiłek częstochowian – urzędników, nauczycieli, także uczniów i rodziców, dzięki którym

³⁸ J. Plata, *Szkolnictwo zawodowe woj. katowickiego w latach 1945–1964*, „Chowanna” 1964, nr 4, s. 427.

³⁹ APK, KOSK, sygn. 82, Publiczna Szkoła Doksztalcząca Zawodowa Męska Nr 1 w Częstochowie: akta organizacyjne, finansowe, egzaminy eksternistyczne i inne 1946 r., bez pag.; sygn. 84, Publiczna Szkoła Doksztalcząca Zawodowa Nr 2 w Częstochowie – akta organizacyjne, egzaminy eksternistyczne 1946, k. 6, 25.

⁴⁰ Inspektorat Szkolny w Częstochowie wzywał wszystkich nauczycieli pracujących w różnych instytucjach i urzędach do bezzwłocznego powrotu na zajmowane stanowiska, które pełnili w 1939 r. Wobec tych, którzy nie zastosują się do niniejszego wezwania groziła utrata „wszelkich nabytych praw służbowych”. *Uwaga nauczyciele!*, „Głos Narodu” 1945, nr 115, s. 3; *Wezwanie nauczycieli Okręgu Szkolnego Kieleckiego*, „Głos Narodu” 1945, nr 160, s. 4.

⁴¹ *Organizacja szkolnictwa w Częstochowie*, „Głos Narodu” 1945, nr 3, s. 4; *Z życia szkolnictwa zawodowego*, „Głos Narodu”, 1945, nr 15, s. 4.

udało się szybko zainicjować bądź wznowić pracę placówek i instytucji oświatowych. Jako wyraz dążenia do zachowania ciągłości polskiego szkolnictwa, także przyspieszenia działalności edukacyjnej oraz jej organizacji w nowych, powojennych warunkach, można uznać powołanie specjalnej komisji w celu weryfikacji efektów tajnego nauczania⁴².

Odtworzenie struktur szkolnictwa i otwarcie placówek edukacyjnych pozwoliło w pierwszym powojennym roku szkolnym objąć nauczaniem ponad 11 000 uczniów, część dzieci i młodzieży objętych obowiązkiem szkolnym nie podjęła jednak nauki, co było spowodowane m.in. trudną sytuacją ekonomiczną – koniecznością zarobkowania i utrzymywania lub wspomagania rodziny. Należy ponadto uwzględnić początkowy etap organizacji systemu szkolnego i wynikające stąd niedoskonałości organizacyjne. Szacunki Miejskiej Rady Narodowej wskazywały, że w drugiej połowie 1945 r. poza obszarem działalności placówek oświaty pozostawało ponad 9000 uczniów⁴³. Stopniowo jednak system szkolny obejmował coraz większą liczbę dzieci, młodzieży i dorosłych. Do szkół różnych szczebli w październiku 1947 r. uczęszczało już ponad 20 000 osób⁴⁴. Dane te – oznaczające blisko dwukrotny wzrost liczby osób uczących się, w stosunku do danych statystycznych z 1945 r. – wskazują na efektywność systemu oświatowego oraz organizacyjny wysiłek zarówno władz, jak i nauczycieli oraz społeczeństwa polskiego, włożony w odtworzenie i upowszechnienie szkolnictwa. W tej liczbie znaczącą część stanowili uczniowie szkół zawodowych.

Należy zaznaczyć, iż w pierwszych latach powojennych system szkolny nie tylko zanotował pewne osiągnięcia, ale też wykazywał słabości. Zwołany przez Ministerstwo Oświaty i Związek Nauczycielstwa Polskiego Ogólnopolski Zjazd Oświatowy w Łodzi (w dniach 18–22 czerwca 1945 r.) ujawnił brak spójnego programu dalszych reform oraz rozbieżność koncepcji proponowanych przez różne środowiska. Widocznym znakiem swoistego zamieszania organizacyjnego był brak ujednolicenia szkolnictwa powszechnego. Obok zatem szkół 7-klasowych występowały w kilkunastu powiatach szkoły 8-klasowe (utworzone w ramach początkowej próby reformy systemu), obok gimnazjów występowały licea, zróżnicowany był ponadto system edukacji zawodowej. Jednoroczne szkoły przysposobienia zawodowego czy szkoły dokształcające nie zapewniały odpowiedniego poziomu edukacji, ponadto obok szkół podlegających Ministerstwu Oświaty funkcjonowały też szkoły podporządkowane innym resortom, np. zajmującym się sprawami rolnictwa, handlu i przemysłu. Wspomniane słabości były

⁴² APK, zespół: Tajne nauczanie w okresie okupacji hitlerowskiej w kieleckim, radomskim, częstochowskim, sandomierskim (dalej: TN), sygn. 6, Ośrodek tajnego nauczania Częstochowa. Protokoły i statystyki Komisji weryfikacyjnej dla legalizacji wyników tajnego nauczania 1939–1944, k. 36; sygn. 160, Akta organizacyjne Komisji Weryfikacyjnej Tajnego Nauczania – fragmenty 1945/46, k. 150; D. Jarosz, dz. cyt., s. 28.

⁴³ D. Jarosz, dz. cyt., s. 28.

⁴⁴ Tamże, s. 16.

efektem nie tylko braku spójnego programu, ale też wyrazem barier materialnych i kadrowych. Sytuacja ta oznaczała konieczność podjęcia reform – uporządkowania i ujednolicenia systemu oświatowego, a także wzmocnienia bazy materialnej. Nie ulega wątpliwości, że w pierwszych latach istnienia Polski Ludowej szkolnictwu zawodowemu wyznaczano priorytetową rangę, co przejawiało się m.in. w podziale środków budżetowych, planach oświatowych czy utworzeniu Centralnego Urzędu Szkolenia Zawodowego i systemu stypendialnego.

Zmiany w systemie organizacji szkolnictwa, także podstaw programowych – opartych na dorobku i tradycjach instytucji przedwojennych – rozpoczęto już w 1946 r. Proces ten kontynuowano w następnych latach, zagęszczając równocześnie sieć szkół i ulepszając warunki nauczania. Materialnym przejawem rozwoju szkolnictwa zawodowego były remonty budynków szkolnych, tworzenie ośrodków szkolenia warsztatowego, nawiązywanie współpracy z zakładami pracy, doskonalenie systemu praktyk zawodowych, uruchamianie nowych – nowoczesnych placówek, ale też poszukiwanie optymalnych dróg szkolenia oraz zasad organizacji szkolnictwa zawodowego.

Bibliografia

228 rzemieślników doszkolił w b.r. Naukowy Instytut Rzemieślniczy w naszym mieście, „Życie Częstochowy” 1947, nr 140.

Archiwum Państwowe w Kielcach, zespół: Kuratorium Okręgu Szkolnego w Kielcach, sygn. 21, Pisma w sprawie odbudowy szkół zniszczonych w czasie działań wojennych 1945–1946; APK, KOSK; Publiczna Szkoła Doksztalująca Zawodowa Nr 2 w Częstochowie – akta organizacyjne, egzaminy eksternistyczne 1946; sygn. 79, Sprawozdania z organizacji roku szkolnego w szkołach zawodowych 1945–1946; sygn. 82, Publiczna Szkoła Doksztalująca Zawodowa Męska Nr 1 w Częstochowie: akta organizacyjne, finansowe, egzaminy eksternistyczne i inne 1946 r.; sygn. 84, sygn. 253, Arkusze sprawozdawcze szkół za 1945/1946 rok; sygn. 254, Arkusze sprawozdawcze szkół za 1945–1946 rok; zespół: Izba Przemysłowo-Handlowa w Częstochowie 1945–1950, sygn. 214, Sprawozdania Izby Przemysłowo-Handlowej 1945; sygn. 221, Sprawozdania gospodarcze i Ekspozytury 1947–1949; sygn. 676, dr Jan Chodorowski – „Wytyczne organizacji szkolnictwa zawodowego. Referat dyskusyjny 1947–1948; zespół: Tajne nauczanie w okresie okupacji hitlerowskiej w kieleckim, radomskim, częstochowskim, sandomierskim (dalej: TN), sygn. 6, Ośrodek tajnego nauczania Częstochowa. Protokoły i statystyki Komisji weryfikacyjnej dla legalizacji wyników tajnego nauczania 1939–1944; sygn. 160, Akta organizacyjne Komisji Weryfikacyjnej Tajnego Nauczania – fragmenty 1945/46.

Bełczewski B., *Pierwsze dni*, Warszawa 1964.

- Całus S., *Jak Częstochowa rzemiosłem stała*, „Almanach Częstochowy” 2006.
- Dekret z dn. 23 listopada 1945 r. o organizacji szkolnictwa w okresie przejściowym (Dz. U. 1946, nr 2, poz. 9), art. 1.
- Fachowe kursy szkoleniowe organizuje rzemiosło częstochowskie*, „Życie Częstochowy” 1951, nr 228.
- Gawlik S., *Szkoła polska w dobie zniewolenia komunistycznego (1945–1989). Refleksje z oddali czasu*, Opole 2009.
- Grządzielski Z., Pietrzykowski J., *Polentumsträger. Dzieje nauczycieli na ziemi częstochowskiej 1939–1945*, Katowice 1988.
- Jarosław D., *Częstochowa w latach 1945–1947*, [w:] *Częstochowa. Dzieje miasta i klasztoru jasnogórskiego*, t. 4, *Dzieje miasta i klasztoru po 1945 roku*, red. K. Kersten, Częstochowa 2007.
- Komunikat Instytutu Rzemieślniczego przy Izbie Rzemieślniczej w Kielcach – Oddział w Częstochowie*, „Głos Narodu” 1947, nr 1.
- Książka adresowa miasta Częstochowy, 1947*, oprac. L. Hohensee, T. Paul, Częstochowa [b.r.w.].
- Kurs elektrotechniczny*, „Głos Narodu” 1945, nr 191.
- Kursy kreśleń metalowych i budowlanych organizuje dla niepracujących ZDR*, „Życie Częstochowy” 1957, nr 14.
- Kursy rzemieślnicze*, „Głos Narodu” 1947, nr 25.
- Nowacki T., *Szkolnictwo zawodowe w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1968, R. XI, nr 4 (42).
- Nowe kursy rzemieślnicze organizuje ZDR*, „Życie Częstochowy” 1956, nr 190.
- Od jutra Częstochowa należy do woj. katowickiego*, „Życie Częstochowy” 1950, nr 198.
- Organizacja szkolnictwa w Częstochowie*, „Głos Narodu” 1945, nr 3.
- Ośko S., *Z dziejów szkolnictwa na kielecczyźnie w latach 1944–1946*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1969, R. XII, nr 3 (45).
- Parę uwag z działalności Okr. Tow. Rzemieślniczego w Częstochowie*, „Głos Narodu” 1945, nr 78.
- Pierwsza placówka o wojewódzkim zasięgu w Częstochowie*, „Głos Narodu” 1945, nr 125.
- Plata J., *Szkolnictwo zawodowe woj. katowickiego w latach 1945–1964*, „Chowanna” 1964, nr 4.
- Powstanie Wojewódzkiej Rady Narodowej*, „Głos Narodu” 1945, nr 264.
- Snoch B., *Szkolnictwo w województwie śląsko-dąbrowskim 1945–1950*, Częstochowa 1988.
- Snoch B., *Z dziejów szkolnictwa Częstochowie i w regionie częstochowskim w latach 1918–1990*, Częstochowa 1998.
- Sprawa dużej wagi. Rzemiosło częstochowskie walczy o kadry*, „Życie Częstochowy” 1954, nr 285.
- Szkolnictwo w wojew. kieleckim*, „Gazeta Kielecka”, z dn. 15.02.1945 r.

- Tatoń A., *Rozwój i struktura szkolnictwa zawodowego w Polsce Ludowej w latach 1945–1961*, „Chowanna” 1961, nr 4.
- Uwaga nauczyciele!*, „Głos Narodu” 1945, nr 115.
- Wezwanie nauczycieli Okręgu Szkolnego Kieleckiego*, „Głos Narodu” 1945, nr 160.
- Wpisy do Szkoły Mechanicznej*, „Głos Narodu” 1945, nr 1.
- Z pomocą dla najbiedniejszych*, „Gazeta Kielecka” 1945, nr 15.
- Z życia szkolnictwa zawodowego*, „Głos Narodu”, 1945, nr 15.
- Zakład Doskonalenia Rzemiosła rozpoczyna szkolenia zawodowe*, „Życie Częstochowy” 1951, nr 222.
- Zapisy do szkół*, „Głos Narodu” 1945, nr 1.
- Zbudniewek J., *Jasna Góra w latach 1945–1956*, [w:] Częstochowa. *Dzieje miasta i klasztoru jasnogórskiego*, t. 4, *Dzieje miasta i klasztoru po 1945 roku*, red. K. Kersten, Częstochowa 2007.

Organisation of the administration and the network of vocational schooling in Częstochowa in the first months following the Second World War

Summary

This paper presents the activities of the provincial authorities as well as those of the city of Częstochowa in the first months following the Second World War concentrated upon the establishing of institutions responsible for the organisation of vocational schooling. The consequence of these endeavours was a rapid reactivation of the schools which had existed prior to the war as well as establishing the new ones. Opening educational institutions and providing them with conditions indispensable for undisturbed functioning was one of the most important tasks faced by the new authorities, and the foundation of the social policy of the state, whose objective was to normalise situation in the country, to provide conditions to stay true to ideological-doctrinal assumptions in the social dimension, and also a response to the need of reconstructed economy in search of qualified blue-collar workers and managerial staff.

Keywords: vocational schools, Częstochowa, inter-war period, school administration.